

Den økonomi vore børnebørn skal leve i

Niels Kærgård

Det er begrænset, hvad økonomiske modeller og økonomisk teori kan sige om verden på meget langt sigt. Selvfølgelig ved vi en hel del om også den noget fjernere fremtid. De generationer, der er blevet født de senere år, og som vi kender størrelsen på, er stadig en del af arbejdsstyrken i 2080'erne; den metro, vi bygger nu, kører stadig i sidste halvdel af det 21. århundrede. Når man regner på de økonomiske langtidsmodeller som DREAM, regner man da også hele det 21. århundredes økonomi igennem. Men ingen tror for alvor, at man med blot nogenlunde præcision kan tegne et realistisk billede af den økonomi, vores børnebørn lever i f.eks. omkring 2050 eller 2075.

Der kan være kriser og krige eller stabil højvækst, og det er da også den centrale opgave for økonomer at arbejde med den fremtid, der er så nær, at den kan beskrives så realistisk, at beskrivelserne kan bruges til at træffe beslutninger ud fra. Det økonomisk set lange sigt er altså 2025-planer. Kendt er det 20. århundredes førende økonom John Maynard Keynes' skepsis overfor det lange sigt:

The long run is a misleading guide to current affairs. In the long run we are all dead. Economists set themselves too easy, too useless a task if in tempestuous seasons they can only tell us that when the storm is past the ocean is flat again. (Keynes, 1923).

Ikke desto mindre skal vi jo træffe en række valg, der bestemmer vor egen og økonomiens skæbne på meget længere sigt; f.eks. vort valg af uddannelse, vor investering i grundforskning og infrastruktur, tilrettelæggelsen af pensionssystemet osv. Der kan derfor være god grund til at tænke lidt over, hvordan den noget fjernere fremtid kan komme til at se ud. Vel vidende, at der givetvis vil ske mange ting, som vi ikke kan forudse. Brud og opfindelser, der vil præge fremtidens samfund og økonomi.

Keynes' syn på den langsigtede udvikling

Keynes selv var da heller ikke bange for at filosofere over økonomien i en noget fjernere fremtid. Selv om han først og fremmest er kendt som konjunkturernes og det korte sigts økonom, filosoferede han i essayet "*Economic possibilities for our Grandchildren*" om verden 100 år ude i fremtiden. Essayet blev holdt som foredrag forskellige steder fra 1928 til det blev publiceret i 1930. Det er altså skrevet i de pessimistiske år lige efter Wall Street-krakket i 1929. Grundideen i essayet er på trods af krisen og pessimismen at forklare, at den langsigtede situation ikke er krise og fattigdom, men økonomisk velstand. De tekniske fremskridt vil resultere i rigdom og velstand; de aktuelle kriser "*is only a temporary maladjustment*":

In the long run mankind is solving its economic problem. I would predict that the standard of life in progressive countries one hundred years

hence will be between four and eight times as high as it is today. (Keynes, 1930, side 325-26).

Det, Keynes altså så for sig, var en verden om hundrede år, hvor de traditionelle økonomiske problemer med knaphed var løst:

I draw the conclusion that, assuming no important wars and no important increase in population, the economic problem may be solved, or be at least within sight of solution, within a hundred years. This means that the economic problem is not – if we look into the future – the permanent problem of the human race. (Keynes, 1930, side 326).

Fremtidens problem er et helt andet:

Thus for the first time since his creation man will be faced with his real, his permanent problem – how to use his freedom from pressing economic cares, how to occupy the leisure, which science and compound interest will have won for him, to live wisely and agreeably and well. (Keynes, 1930, side 328).

Men dette er ikke lutter idyl. Vi kommer i en situation med nogle problemer, vi almindelige mennesker aldrig har prøvet før.

Yet there is no country and no people, I think, who can look forward to the age of leisure and of abundance without a dread. For we have been trained too long to strive and not to enjoy. It is a fearful problem for the ordinary

person with no special talents, to occupy himself. (Keynes, 1930, side 328).

Vi vil se en verden med arbejdsdage på 3 timer og uger med en arbejdstid på 15 timer. De gamle religiøse og etiske dyder vil blive dominerende i en verden, hvor knaphed ikke er en grundbetingelse:

I see us free, therefore, to return to some of the most sure and certain principles of religion and traditional virtue - that avarice is a vice, that the exaction of usury is a misdemeanour, and the love of money is detestable, that those walk most truly in the paths of virtue and sane wisdom who take least thought for the morrow. We shall once more value ends above means and prefer the good to the useful. (Keynes, 1930, side 330-31).

Hvordan er det så gået?

Nu er der så gået 89 år siden Keynes' vision, altså næsten det århundrede, han talte om, og verden ligner ikke meget visionen. Det bør dog nævnes, at også Keynes et sted taler om "mindst et århundrede". Men der er jo heller ikke åbenbare tendenser i retning af et sådant overflodssamfund. Grådighed, interessekampe om samfundets ressourcer og ønske om større privatforbrug er stadig centrale elementer i den offentlige debat og på den politiske dagsorden. Og så dog! Keynes taler om et indkomstniveau, der er 4-8 gange højere om 100 år. Indkomsten per capita i 2005 er faktisk 7,1 gange større end i 1905 (Kærgård, 2010, side 41). Og fritiden er da også steget dramatisk, jf. tabel 1.

Det betyder, at den samlede årlige arbejdstid i løbet af det 20. århundrede er faldet fra 2700-2800 timer om året til 1652 timer. Keynes har altså ret i, at arbejdstiden er faldet dramatisk, men dog ikke ned til de 15 ugentlige timer, han forestillede sig.

Der er ofte røster i den offentlige debat her i landet og i udlandet, der taler for en kraftigere nedsættelse af arbejdstiden, f.eks. til 30 timer om ugen. Derved kunne man få flere af de arbejdsløse i beskæftigelse, undgå et så stresset arbejdsmarked og forurene mindre, bliver der argumenteret. Der er dog ingen tvivl om, at den nedsættelse, vi faktisk har set siden 1911, ikke skyldes mangel på arbejdsopgaver og et stresset miljø, men en lyst til mere fritid, som man har været villig til at betale for med lavere indkomst. Det har næppe heller hjulpet på stresset på arbejdsmarkedet, for lysten til både fritid og indkomst har været så stor, at man har accepteret effektiviseringer og produktivitetsfremmende foranstaltninger for at få mere fritid, uden det går for meget ud over lønnen. Om en nedsat arbejdstid og indkomst vil gavne

miljøet er også diskutabelt; det vil jo afhænge meget af, om man bruger den øgede fritid til litteraturstudier eller motorsport.

Keynes betragtede forbruget som sammensat af to elementer, et basalt, "nyttigt" forbrug, og så et prestigeforbrug, der skal vise vor position i forhold til bekendte og kollegaer. Det er de basale behov, han regner med mættes, og han er klar over, at konkurrence- og prestigeforbruget ikke kan mættes, men han undervurderer nok denne del af forbrugets betydning. Han har nok ret i, at det basale forbrugs andel af indkomsten er faldet dramatisk; i 1872 udgjorde fødevareforbruget i Danmark f.eks. 70 pct. af det samlede forbrug, i 1948 var det faldet til 27 pct. og i 2005 til kun 10 pct. (se Kærgård, 2012, side 107).

Et andet forhold, der har forhindret en generel mætning af forbrugernes behov, er indkomstfordelingen, der i de seneste årtier har vist en stigende ulighed. Det skyldes flere forhold. Den teknologiske udvikling

Tabel 1: Arbejdstid og ferielængde

År	1911	1930	1950	1970	2000
Årlige feriedage	3	5	15	21	36
Ugentlig arbejdstid i timer	57	48	48	42	37

Kilde: Kærgård (2012, side 106).
Note: Lørdage er regnet med i ferieugerne.

har i de senere årtier været præget af såkaldt "skill-bias", dvs. den er til fordel for de veluddannede. De veluddannede klarer sig godt, mens en hel del af de ufaglærte bliver erstattet af robotter af forskellige slags. Sådan er det ikke nødvendigvis. Samlebåndet var oprindeligt en fordel for de ufaglærte; før blev biler bygget af smede og mekanikere, men efter samlebåndet kunne ufaglærte bygge biler, for nu skulle de kun kunne sætte f.eks. højre forhjul på. Men det er netop sådanne ufaglærte samlebåndsjobs, der er overtaget af robotter. De ufaglærte, lavtlønnede er altså pressede af den teknologiske udvikling.

De er også pressede af globaliseringen. I en lille — og også i en vis grad i en større — nationalstat er der en betydelig indbyrdes solidaritet, så der er villighed til at overføre ressourcer fra de rigeste til de fattigste medborgere. Der er sociale sikkerhedsnet og en solidarisk lønpolitik. Det gælder ikke globalt, og med internationale markeder er det vanskeligt at have højere mindstelønninger end i andre lande, uden at de ufaglærte job flytter til lavtlønslandene. Samtidigt har de stærke, sunde, veluddannede og konkurrencedygtige borgere mulighed for at bruge hele verden som tumleplads, og store internationale firmaer har større muligheder og behov for at tiltrække attraktiv arbejdskraft ved at udbetale højere lønninger til dygtige ledere og specialister med specielle kundskaber. Globaliseringen er altså til fordel for de stærke og dygtige, og til ulempe for de svage og ufaglærte.

I USA får de 10 pct. med højest indkomst 47 pct. af de samlede indkomster, og de 10 pct. med største formuer besidder omkring 75 pct. af de samlede formuer (Koch, 2018). Det vil sige, at der er en meget stor gruppe af mere eller mindre fattige, som ikke

er fulgt med i velstandsudviklingen. Og deres basale behov er selvfølgelig ikke i nærheden af at være mættede, tværtimod tales om "working poors". I USA er der altså en lille gruppe af rige, der har taget en meget stor del af kagen og dermed forhindret resten i at få de indkomststigninger, Keynes forudså.

Denne effekt af øget ulighed gælder USA og en række andre lande, men kun i langt svagere grad Danmark. Vi har de sidste 20-30 år haft en systematisk stigende ulighed, men vi har stadig en slags velfærdsstat. Så måske har vi bedre chance end USA for at nå en Keynesisk lykketilstand, hvor det store flertal af befolkningen har fået dækket deres naturlige behov for forbrug. De nordiske velfærdsstater har dog en række specielle problemer for at nå en sådan lykketilstand.

De nordiske velfærdsstater: Danmark

De lande, der er tættest på en situation, som den Keynes forestillede sig med nogenlunde mættede behov for det brede flertal af befolkningen, er altså de nordvesteuropæiske velfærdsstater, specielt Skandinavien, der både er relativt rige og relativt lige. Det er da også lande, hvor befolkningerne i de forskellige målinger viser sig mest lykkelige, se f.eks. Gundelach & Kreiner (2004). De nordiske velfærdsstater har altså været en succes, men derfor er det ikke sikkert, at modellen er holdbar på langt sigt. Der er en række indbyggede problemer. Og her ses på nogle helt grundlæggende problemer, som ikke skyldes fejlagtig regulering, forurenings- og klimaproblemer. Disse problemer behandles i andre kapitler i denne bog, og her ses derfor kun på nogle principielle økonomiske problemer for velfærdsstaterne.

Efterhånden som vi bliver rigere, bruger vi en mindre og mindre andel af vores indkomst på mad, tøj og materielt forbrug, og mere og mere på kunst, kultur, uddannelse og underholdning af børnene. Vi har også råd til at lade sundhedsvæsenet klare mindre gener og kosmetiske skavanker. Har man klaret de nære materielle problemer, har man også råd til at sikre sig mod fremtidige ulykker ved hjælp af bl.a. forsikringer. Arbejdsløsheds-, syge- og alderdomsforsikringer kommer, når de aktuelle behov er dækket, til at fylde meget i budgettet. For at tale økonomsprog, så er kultur og en betydelig del af børnepasningen, uddannelserne og sundhedsvæsenet luksusgoder, dvs. med en indkomstelasticitet på over én. Jo rigere, vi bliver, jo mere vil de komme til at fylde i budgettet.

Samtidigt er produktivitetstigningerne i store dele af disse sektorer lille. Med moderne teknik, samlebånd og robotter er produktionen af øl, skjorter og kyllinger per ansat steget fantastisk, mens det lyder dumt, hvis man prøver at spare en mand eller sætte tempoet op, når man opfører Mozarts strygekvartet. En stor del af servicesektoren svarer mere til Mozarts strygekvartet end til kyllingeproduktion og har derfor lave produktivitetstigninger.

Det vil sige, at hvis man forestiller sig en teoretisk perfekt økonomi med frit forbrugsvalg og fuldkommen konkurrence på alle markeder, så vil kultur, uddannelse, børnepasning og sundhedsvæsenet komme til at udgøre en større og større andel af forbruget, mens mad, tøj og lignende vil komme til at udgøre en mindre og mindre andel.

Problemet er imidlertid, at tøj, mad og så videre i velfærdsstaterne er privat forbrug, mens kultur, uddannelse, forsikring mod sygdom og arbejdsløshed,

børnepasning og sundhedsvæsen i meget høj grad er offentligt forbrug. En indkomststigning vil altså, hvis forbrugerne frit kunne allokere deres indkomst på forskellige goder, betyde en stigende andel af indkomsten brugt på de goder, der i velfærdsstaten leveres af det offentlige. For at få finansieret den "naturlige" udvikling i forbruget må skatterne altså stige.

Men skattetrykket kan vanskeligt stige over det niveau, det har i dag. Selv i en lukket økonomi er der en eller anden form for Laffer-kurve. Over et eller andet niveau af skattesatser vil øgede satser ikke give øget provenu, fordi lovlige og ulovlige skatteunddragelser vil tage til. Arbejdsudbuddet bliver nedsat, hvis indkomstskatten er for høj. Skattefrit gør-det-selv-arbejde vil tiltage. Den monetære, beskattede økonomi vil skrumpe, og bytte- og vennetjenester uden for den formelle økonomi vil tiltage.

Et sådant nedadgående pres på et højt skattetryk er så endda langt stærkere i en åben og globaliseret økonomi end i en lukket. Her vil grænsehandel sætte et loft over afgiftssatserne, og vandringer af arbejdskraft vil lægge loft over indkomstskattesatserne. Hvis de bliver for høje, vil de styrke, sunde og veluddannede, der skal betale de høje skatter og ikke har så meget gavn af velfærdsstatens gratis sundhedsydelser, sociale sikkerhedsnet og andre offentligt støttede foranstaltninger til syge og svage, flytte til lande med lavere skatter og en mindre udbygget velfærdsstat.

Med mindre de føler en stærk solidaritet med landets svagere og mere hjælpe-krævende medborgere. Og der er al mulig grund til at vente, at jo mere globaliseret verden bliver, jo mindre bliver solidariteten. En globalt orienteret verdensborger – der har fået en del af sin uddannelse i USA, har været ansat i et mul-

tinationalt selskab og jævnligt har været udstationeret nogle år i udlandet, og regner med at tilbringe det meste af sin pensionisttilværelse i Spanien eller Thailand – føler måske ikke nogen større solidaritet med den danske stat og dens svage medborgere, hvoraf en del oven i købet er indvandrere.

Globaliseringens pres nedad på skatterne forstærkes af staternes konkurrence om handel, virksomheder og velkvalificeret arbejdskraft. Man kan evt. tiltrække virksomheder med lavere selskabsskatter, handel med lavere afgifter og velkvalificeret arbejdskraft med lavere indkomstskatter.

Der er derfor nok en tendens til, at loftet over skatterne hindrer de offentlige udgifter i at stige så meget, som et naturligt økonomisk forbrugsvalg ville tilsige. Vælger, der f.eks. ikke har brug for sundhedsvæsenet, eller som har en fornemmelse af, at deres skatter går til mere unyttige ting som f.eks. administration (man kan jo ikke selv se og styre, hvad ens skatter bliver brugt til) vil hindre skattestigningerne.

Dette dilemma med stigende efterspørgsel efter den offentlige sektors goder og på grund af "skatteloftet" også et loft over de offentlige udgifter viser sig på mange måder. Hvor det offentligt dominerede sundhedsvæsen i Danmark på grund af budgetbegrænsningerne har resulteret i samlede sundhedsudgifter på kun 8 pct. af bruttonationalproduktet, så resulterer det markedsstyrende amerikanske sundhedssystem i samlede sundhedsudgifter på 13,9 pct. af BNP, se Det Økonomiske Råd (2000, side 247). Overefterspørgslen efter skoleuddannelse og hospitalsydelser har også de sidste årtier resulteret i en voksende sektor med privathospitaler og private sko-

ler, og vel at mærke ikke kun grundtvigske friskoler og venstreorienterede lilleskoler, men egentlig eliteskoler for dem, der synes at folkeskolens tilbud er for ringe og har råd til at betale for et alternativt privat tilbud.

Sammenfatning og løsninger

John Maynard Keynes forudså for knap 100 år siden en situation med overflod af materielle goder og rigeligt med fritid – så meget fritid, at der kunne blive et problem at få tiden til at gå. Han fik ret i, at indkomsterne steg til det 7-dobbelte på et århundrede (faktisk i overkant af hans forudsigelse), men selv om arbejdstiden er faldet kraftigt, er den ikke faldet i den takt, Keynes forudså. For vi har ikke nået det mætningsniveau i forbruget, Keynes forudså. Dels har det forbrug, der først og fremmest har til formål at positionere sig over for naboer og venner og i samfundet mere generet, utvivlsomt været større, end Keynes troede; betydningen af større biler, køkkener, modetøj og luksusrejser undervurderede han utvivlsomt. Der er intet, der tyder på, at der er noget mætningsniveau for det private forbrug. Selv de rigeste, som man kunne tro havde fået mættet alle deres behov, kæmper for mere i form af f.eks. topskattelettelser.

Dette har lagt kraftige restriktioner på det offentlige forbrug. Ønsket om det stigende private forbrug, har begrænset mulighederne for at øge skattetrykket og dermed lagt loft over de offentlige udgifter og det offentlige forbrug. Der er derfor naturlige ønsker om stigninger i udgifterne til skoler, sundhedsvæsenet og til kulturinstitutioner, der ikke har kunnet imødekommes, selv om det ville være i overensstemmelse med den økonomiske logik for et mere rigt samfund. Det er ikke naturligt, at der er niveausænkninger i

en del af disse "luksus"-ydelser i en periode, hvor samfundet jævnt hen bliver rigere.

Det betyder, at de nordiske velfærdsstater med deres store offentlige sektorer og høje skattetryk er under pres bl.a. fra globaliseringen, selv om de har vist sig at være så effektive, at de nordiske lande både er nogen af verdens rigeste, og de nordiske folk nogen af verdens lykkeligste.

Det er imidlertid utvivlsomt ekstremt hæmmende for den økonomiske udvikling at sætte globaliseringen og den internationale arbejdsdeling i bakgear. Nationalisme og isolationisme er ikke en brugbar løsning. Den vækst, vi har set i hele den moderne periode, skyldes i høj grad national og international arbejdsdeling. Det er et stort fremskridt ikke at lave det, man har brug for, men lave det, man er god til, og så bytte sig til det, man har brug for.

Men med de store internationale markeder og multinationale selskaber er der brug for stærke internationale institutioner, der kan regulere miljøpåvirkningen, arbejdsmiljøet og konkurrenceforholdene. I årene efter første verdenskrig under "højkapitalismen" var uligheden stor med mange fattige og styrtende rige "gulaschbaroner", miljøet var præget af røg, spillevand og støj, og erhvervslivet af monopoler og karteller.

Men alt det fik nationalstaterne styr på de næste 50 år. Vi fik en velfærdsstat, der sikrede en betydelig grad af lighed; miljømyndigheder, der fik styr på forureningen; og monopoltilsyn og konkurrencekontrol, der sørgede for konkurrence på markederne og rimelige priser. Men nu er de internationale markeder og de multinationale selskaber blevet for store

til, at nationalstaterne kan styre dem. Og vi har hverken kunnet eller villet opbygge internationale institutioner og aftaler, der kunne overtage opgaverne. Vi er derfor på vej til internationalt at genindføre den "højkapitalisme", vi havde nationalt for hundrede år siden, se Kærgård (2017).

Men der er utvivlsomt også stadig meget at hente i en fordomsfri og seriøs national skatte- og udgiftspolitik. Der er f.eks. ingen seriøse argumenter for den politiske uvilje mod ejendomsskatter og arveafgifter. Ingen af disse skatter er forvridende, og det er svært at se begrundelsen for, at en borger, der bliver rig på grund af sine forfædres indsats eller på grund af samfundsskabte ejendomsprisstigninger, skal slippe billigere i skat end en, der bliver rig på grund af eget arbejde og flid.

Der er en overhængende sandsynlighed for, at vore børnebørn vil få deres arbejdsliv i en verden, der er meget rigere end i dag, og at de vil bruge noget af den rigdom til at købe mere fritid. Man må så håbe, at det lykkes at få denne verden indrettet, så den mere ligner en velfærdsstat end en røverkapitalisme, og at det vil lykkes at få etableret en rimelig balance mellem opfyldelsen af de behov, der for tiden dækkes via privat forbrug, og dem, det tilfredsstilles via det offentlige. Men det vil kræve en betydelig politisk vilje og indsats både nationalt og internationalt, og med de stærke populistiske strømninger, vi ser selv i de fleste af de gamle demokratier, ser det lidt betænkeligt ud.

Referencer

Grundelach, Peter & Svend Kreiner (2004), Lykke og tilfredshed, i Peter Gundelach (red.), *Danskernes særpræg*, Hans Reitzels Forlag, København.

Keynes, John Maynard (1923), *A Tract on Monetary Reform*, Macmillan & Co, London.

Keynes, John Maynard (1930), Economic Possibilities for our Grandchildren, *Nation and Athenaeum*, 11. og 18. Oktober 1930.

Koch, Carsten (2018), Trump kan blive fattige amerikaners redning, *Politikens kronik*, 16. november 2018.

Kærgård, Niels (2010), Corporate Social Responsibility, Economic Optimality and the Interest of the Poor, i Jacob Dahl Rendtorff (red.) *Power and Principle in the Market Place*, Ashgate, Farnham, UK og Burlington, USA, side 35-45.

Kærgård, Niels (2012), Fra det gamle danske landkøkken til det nye nordiske: Baggrund, forskelle og ligheder, *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2012, nr. 1, side 98-114.

Kærgård, Niels (2017), Konkurrence, Stat og Samfund historisk set, i Bo Bøgeskov, Finn Junge-Jensen og Uffe Østergaard (red.), *Spor i forskning og politik – festligt skrift til Ove Kaj Pedersen*, Jurist- og økonomforbundets forlag, København, side 97-106.

Økonomiske Råd (2000), Sundhed – en opgave for velfærdsstaten, *Dansk Økonomi foråret 2000*, kap. IV, side 219-310, Det økonomiske Råd, København.

250